

Roman Iwanskij

Специфіка адаптації запозичених правничих понять права у давньукраїнській мові

Acta Polono-Ruthenica 8, 285-289

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roman Iwanskij
Dniepropietrowsk

Специфіка адаптації запозичених правничих понять у давньукраїнській мові

Питання національного чи інтернаціонального терміна, якою має бути термінологія: чи замкнутися у своєму вузько національному мовному просторі, чи дати простір чужомовним словам не може мати однозначної відповіді. Не може бути науки, раз на вислів її не вистачає термінів. Кожна наука у своїй основі інтернаціональна, звідси інтернаціоналізація термінологічної системи є одним із природних і вагомих шляхів її самобутнього розвитку.

Безперечним повинен залишатись для вчених, фахівців певної галузі, філологів той факт, що призначення термінології – наука і освіта народу, а щоб термінологія сприяла розвитку національної науки, потрібно її виробляти на національній основі.

Особливість професійної культури носіїв мови передбачає своє вираження на лексичному рівні, який може бути встановлений за допомогою лексикографічних джерел.

Матеріалом нашого дослідження є *Словник української мови XV–першої половини XVII ст.* Дослідження історії формування правничих понять в загальнонародній мові має на меті з'ясування, з одного боку, якісні зміни, тобто розгалуження семантики поняття в системі загальноновживаної лексики за рахунок нетермінологічних значень, зміна ієрархії значень загальноновживаних одиниць під впливом термінології, з іншого, *кількісні зміни – збагачення лексики загального, професійного вживання новими номінативними одиницями.* Останнє сприяє з'ясуванню міграції професійного поняття (терміна) як явища, інформаційно-лінгвістичне збагачення лексики під впливом професійної мови.

Формування правничої термінології тісно пов'язане з історією держави, суспільних відносин, політичного, соціального, еконо-

мічного розвитку, культурного життя. Соціально-історичні умови XVI – першої половини XVII ст. Мали значний вплив на особливості мовної ситуації в українських землях, визначили характер розвитку як загально-політичної лексики, так і правничих понять.

У XIV-XVI ст. На базі спільної східнослов'янської мови в основному сформувався лексичний склад мови української народності. У цей період на розвій української книжної мови мало вплив утворення Литовсько-руської держави і входження до її складу українських земель. Українська літературна мова, мова руська, згодом стає офіційною мовою цієї держави. Нею складаються канцелярські урядові акти, ведеться судочинство. Руською мовою написаний збірник тодішніх правних постанов – *Статут Литовський* (1529 р.), в якому зазначалось, що „писар земский маєть поруску литерами и словами рускими вси листи, выписы и позвы писати, а не иным езыком и словы”. Офіційною, вживаною послідовно в урядових канцелярських актах, українська літературна мова стає у Молдавії та Волощині. В основі так званої актової чи канцелярської урядової мови лежала північно-західна українська мова. У її складі на ґрунті живої народної мови утворюється прошарок канцелярсько-юридичних кондифікованих назв на позначення документів (*грамота, листь, правильє*), юридичних дій і їх результатів (*оуграничити, оуздати, позвати, прислушати, искати, в Ђданьє, держаньє*), юридичних понять (*истець, вотчичь, головитство*), тогочасних правопорядків (*право, право зЂмское, право руское, право немецкое*) тощо.

У 1569 році до Польщі приєдналися Литва й уся Україна. У словниковому складі руської мови все частіше зустрічаються полонізми, польський вплив на літературну українську мову збільшується й у результаті насильної урядової полонізації. У 1696 році варшавський Сейм прийняв постанову про мову українських канцелярій: „Писар повинен по-польськи, а не по-руськи писати” (*Volumina Legum* т. V, с. 418). Українська літературна мова стає на новий шлях свого поповнення й перероблення: коли не вистачало слів для позначення певного суспільно-політичного, юридичного поняття, то вона творить їх не зі старої книжної мови, не на живомовній традиції – а з мов чужих: польської, латинської, німецької.

Подальше формування українських правничих понять відбувається під впливом польської, німецької, а в окремих регіонах

угорської мови. Усі чужомовні запозичення правничих понять в давньоукраїнській мові можна поділити на дві групи:

1. Чужі слова, які увійшли в давньоруську мову і не зазнали змін під впливом мови-реципієнта: *агравация* (стп. *agrawasyja*) – кривда, утиск (73, II, 8), *альтерната* (стп. *alternata*) – право, яке визначало владу при спорі двох рівних достойників (100, I, 8), *акцесорья* (стп. *aksesoryja*) – вирок (88, I, 8), *акцесія* (стп. *aksesja*) – здобуття права на власність (88, I, 8), *акть* (стп. *akt*) – (правовий урядовий документ) *akt* (86-87, I, 8), *акторат* (стп. *aktorat*) – право однієї із сторін на першочергове наведення доказів своєї правоти (86, I, 8), *актор* (лат. *actor*) – позивач (86, I, 8), *асесорь* (лат. *assesor*) – судова службова особа, судовий засідател (139, I, 8), *баниция* (стп. *banicija*) – (позбавлення людини громадських прав і вигнання її з країни) заст. *баніція* (16, I, 8), *безчинца* (стп. *bezczynca*) – порушник встановленого порядку (68, I, 8), *бришаг* (мад. *brsag*) – штраф (85, II, 8), *брама* (стп. *brama*) – (місце ув'язнення) тюрма (49, III, 8), *бЪзоньшагъ* (мад. *bisonyság*) свідок (146, III, 8), *вадца* (стп. *wadca*) – (той, хто порушує спокій людей, сіє ворожнечу) заколотник, підбурювач (161, III, 8), *виндикованє* (стп. *windykowanie*) – домагання вирішити якусь справу на основі статуту чи права, вимога повернути власне майно (61, IV, 8), *виновайца* (стп. *winowajca*) – винуватець, винний, провинник (67, IV, 8), *войть* (стп. *wojt*) – (у містах на німецькому праві голова місцевого самоврядування і міського суду) вїйт (197, IV, 8), *виоляторь* (лат. *violator*) – порушник (70, IV, 8), *всказанє* (стп. *wskazanie*) – винесення судового вироку (33-34, V, 8).

2. Запозичені слова, засвоєні давньоруською мовою і змінилися у формально-граматичному плані: *баніювання* (стп. *banicija*) – судове покарання людини баніцією – вигнанням з країни (17, I, 8), *акция* (стп. *аксія*) – справа, судовий процес (88, I, 8), *алеговати* (стп. *alegować*) – (чим, що) доводити, доказувати, виправдовуватися (95, I, 8), *акцесія* – (стп. *aksesja*) – здобуття права на власність, угода, прибуток (88, I, 8), *атестация* (пол. *atestacja*) – (показання в суді або на допиті) свідчення (144, I, 8), *басарунокъ* (нім. *Besserung* *m*) – відшкодування за побій (25, II, 8), *безецный* (стп. *bezecny*) – який поставлений поза законом, засуджений на вигнання з країни (41, II, 8), *бирувь* (мад. *biro*) – суддя (84, II, 8), *броити* (стп. *broić*) – чинити розбій (75, III, 8), *бЪзоншаство* (мад. *büntet*) – (кого) карати (151, III, 8), *варияция* (стп. *wariacja*) – зміна, видозміна у судових

свідченнях (179, III, 8), *выдерокъ* (стп. *vuderek*) – викупне право на нерухоме майно (150, V, 8), *видирца* (стп. *wydzierza*) – грабіжник (152, V, 8), *выналѣзокъ* (стп. *wynalazek*) – вирок, ухвала, декрет (224, V, 8).

Окремою групою виступають „схрещені” складені терміни: „іншомовний компонент – національний”, „національний компонент – іншомовний”. Довжина (за кількістю лексичних одиниць) і глибина (за змістом) складених термінів залежить від суто лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів. Серед головних з них можна назвати спроможність складених термінів повністю покривати відповідний фрагмент поняттєвого поля правничого виразу, бути адекватним за будовою структурі поняття та їхню можливість збільшувати склад власне українських визначальних компонентів у відповідь на збільшення ознак для уточнення номінації спеціального поняття: *данъе ассистеции* (свідчення правдивості чогось) (141–142, I, 8); *дукть вести* (визначати встановлювати границі володінь між спірними сторонами) (249, III, 8); *в арешти зостати* (про судову справу: припинитися, не розглядатися) (125, I, 8); *баницю на себе носити* (бути засудженим на вигнання, зазнати баніції) (16, II, 8) тощо.

Таким чином, творення правничих понять давньоукраїнської мови відбувалося через успадкування традицій живої народної мови, в результаті контактів з близько й дистантноспорідненими мовами.

Засвоєння чужомовних правничих понять збіглося з внутрішніми потребами та історичними умовами функціонування української мови.

Внутрішні ресурси національної мови, як основне реальне джерело розвитку правничої термінології давньоукраїнської мови, закономірно доповнюється зовнішніми у вигляді запозичень на різних рівнях мовної ієрархії (лексика, морфеміка, словотвір), що визначаються двома взаємопов’язаними тенденціями: до термінологічних запозичень і нормативного збереження самобутності мови. При цьому очевидної потужності набуває процес творення нової складної номінації, яка комплексно відображає термінологічне значення через родовидові відношення між поняттями даної галузі знань, в якій відбувається лінійне контактування терміноодиниць різномовного походження.

У цілому, співвідношення між національним та інтернаціональним елементом у термосистемах встановлюються в доцільних пропорціях тільки за умови, якщо розв'язане питання національного складника.

Література

- Крижанівська А., Симоненко В., *Актуальні проблеми упорядкування наукової термінології*, Київ 1987.
- Максимейко И., *Об украинской юридической терминологии*, „Вестник советской юстиции”, 1924, № 21 (31).
- Огієнко І., *Для одного народу одна наукова термінологія*, „Рідна мова” 1935, ч. 2.
- Огієнко І., *Історія української мови*, Київ 1995.
- Огієнко І., *Словник правничої мови*, „Рідна мова” 1933, ч. 1.
- Панько Т.І., *Від терміна до системи*, Львів 1979.
- Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П., *Українське термінознавство: Підручник*, Львів 1994.
- Словник української мови XVI-XVII ст.*, Львів 1994, (Випуск 2. 1996, Випуск 3. 1997, Випуск 4. 1998).
- Тараненко І., *Лінгвістичні проблеми української термінології*, „Наука і суспільство” 1998, № 1-2, с. 7-10.

Streszczenie

Specyfika adaptacji zapożyczonych pojęć prawniczych w języku staroukraińskim

W artykule na podstawie *Słownika języka ukraińskiego XVI i pierwszej połowy XVII st.* (Lwów 1994-1998) zostały rozpatrzone dwie podstawowe grupy zapożyczonych pojęć prawniczych w języku staroukraińskim: 1) wyrazy przejęte z innego systemu językowego bez doniosłych zmian; 2) wyrazy, które zaznały różnych zmian gramatycznych. Osobną grupę stanowią wyrazy o charakterze kontaminacyjnym (głównie terminy złożone).

Adaptacja obcych pojęć prawniczych reguluje się potrzebami wewnętrznymi i umowami historycznymi funkcjonowania języka ukraińskiego. W sumie ustosunkowanie internacjonalnych i nacjonalnych elementów w systemach terminologicznych ustala się w proporcjach celowych tylko pod warunkiem rozwiązania problemu składnika nacjonalnego.